

A „*valahol utat vesztettünk, hitet, várat, bizodalmat*” beteljesedett tényvalósága mellett talán felelevenedik a másik hagyomány is: az „és mégis” konok útkeresése?

De ez már valóban *egy másik* történet. Még megírandó.

Hanák Péter

REITER RÓBERT KÖLTEMÉNYEI NÉMETÜL

Reiter Róbert: Abends ankern die Augen Dichtungen. Aus dem Ungarischen vom Autor und von Erika Scharf. Anhang: Künstler, Gesellschaft, Kunstwerk

Kiadta és az utószót írta Max Blaeulich Wieser Verlag, Klagenfurt-Salzburg, 1989. 88 oldal

Reiter Róbert első magyar költeménye 1917. november 15-én jelent meg Kassák Lajos lapja, a budapesti *Ma* hasábjain, utolsó költeménye pedig 1925-ben, az időközben bécsi *Ma* tizedik évfolyamának második számában (a szám teljes egészében hiányzik az Akadémiai Kiadó hasonló *Ma*-kiadásából, valamint a PIM *Ma*-bibliográfiájából). 1917 és 1925 között mintegy negyven költeménye jelent meg a *Mában*, mellette rengeteg versfordítása és két tanulmánya. 1926-ban Kassák hazatér az emigrációból, és megindítja *Dokumentum* című lapját. Szerkesztőtársai: Déry Tibor, Illyés Gyula, Nádass József és Németh Andor. Ebben a rövid életű érdekes lapban jelent meg 1927 januárjában Reiter Róbert utolsó magyar nyelvű cikke, egy Le Corbusier-tanulmány fordítása. A ma kilencvenegy éves temesvári költő Robert Reiter néven publikált a két világháború között erdélyi német lapokban, majd 1945 és 1948 között kényszermunkásként dolgozott a Szovjetunióban. A fogságban elpusztult barátja, Franz Liebhard néven jelentette meg *SCHWÄBISCHE CHRONIK* című művét visszatérése után. Negyvenhat eredetileg magyarul írt ifjúkori költeménye 1989-ben, a költő kilencvenedik születésnapjára jelent meg németül. A kötet kiadó-

ja, Max Blaeulich költői formában meséli el Reiter újrafelfedezésének valóban nem mindennapi történetét. A párizsi *Magyar Műhely* és az Irodalomtudományi Intézet 1979-ben vasos kötetet jelentetett meg egy francia kiadónál *L'ACTIVISME HONGROIS* címmel, amely hazai irodalomtörténészek és művészettörténészek írásait tartalmazza francia fordításban. A párizsi magyar követség a könyv megjelenésének alkalmából fogadást adott, s a fogadáson jelen volt az a két úr (valószínűleg Robert Stauffer és Max Blaeulich), akinek a figyelmét Papp Tibor irányította Reiterre. Autóba ültek, és Párizsból Temesvárra hajtottak, hogy megkeressék Reitert. Megtalálták, a költemények is meglettek, s néhány év elteltével megjelenhetett ez a kötet. A negyvenhat költeményből harminchét megjelent a *Mában*, illetve a *Ma* különszámaiban. Az *ELSÜLLYEDT DAL* című költemény, amely – három sorral bővebb formában – a fordításban *GRASGEIGE* címmel szerepel, eredetileg az 1925 áprilisában megjelent 365 című röpiratban látott napvilágot. Nyolc költemény pedig – tudtommal – most kerül először az olvasóközönség elé (ezek magyar címét ezert nem ismerem). Két költemény (TRAUERZUG SCHLÄNGELT ZWISCHEN DEN STERNEN – GYÁSZMENET KÍGYÓZIK A CSILLAGOK KÖZÖTT; LANDSCHAFT UND MENSCH IN RÖNTGENLICHT – TÁJ ÉS EMBER RÖNTGENFÉNYBEN) Reiter saját korabeli fordítása. Négyet (STEIN; AGITATION – AGITÁCIÓ; AN ALLE – MINDENKIHEZ; DER TOD UND ICH – A HALÁL ÉS ÉN) Robert Stauffer és Zsuzsanna Gahse fordított németre, a többit pedig 1989 tavaszán Reiter Róbert közreműködésével a temesvári Erika Scharf. A kötet címe (ABENDS ANKERN DIE AUGEN) Reiter *A GYÜLÖLET ÉNEKE* című költeményének egyik sorát idézi (*Ma*, III [1918] 10. 110. o.): „*tudom – este vérző csillagok között horgonyoznak a szemeid [...]*”.

A költemények stílárisan három csoportot alkotnak. Ezt megjelenésük dátuma is szépen valószínűsíti. 1917 és 1919 között Reiter tizen-nyolc költeménye jelent meg a *Mában*, 1920-ban egy, 1921-ben pedig egy sem. Ekkor váltott először stílust, akár a Kassákhoz hú többi maista. Második stílusváltását mindössze négy költemény dokumentálja, amelyek a *Ma* IX (1924) évfolyamának 6/7. számában jelentek meg (VANNAK ÖSSZEVARRT [helyesen – a fordításból derül ki – ÖSZETÖRT] EMBEREK; MELE-

GEK AZ EMLŐID; FELEJTHETETLEN AZ IDŐ; KÁRPITOS VOLT A SZOMSZÉDOM [kezdő sorok]). Reiter az első váltás előtt (részben háborúellenes) futurista erőkölteményeket írt. A második váltás előtt olyan elvont avantgárd költeményeket írt, amelyekben a szerkezet elve a költemény integráló ereje (ezért is nevezték ezeket – tévesen – konstruktivistának). Utolsó négy – a prózába hajló – költeményében pedig a szürrealizmus hangját próbálgatta. Minden valószínűség szerint ezért is kellett abbahagynia magyar nyelvű avantgárd költészetét: az egyes avantgárd stílusok néhány éven belül szükségyszerűvé váló váltogatása emberfeletti próbára tette az avantgárd költőket. Az osztódással szaporodó avantgárd irodalom szétforgácsolódásának poétikai oka ez volt. Az elvont avantgárd költemény és a szürrealista szöveg egymást kizáró módon épül: míg az első szintre hivalkodik összeszerelt jellegével, a másik az agykéregről letekeredett és azon nedvesen papírra rögzült friss ösztönösség képét akarja kelteni. Reiter sem az alkotómóddal, sem pedig a konstruktivista mozgalmárok által „léhá”-nak érzett szürrealizmussal nem tudott megbarátkozni. Tanulmányaiban Reiter elhárítja magát a pártköltészet eszméjétől, akár csak Kassák. Erről tanúskodik TÁRSADALOM, MŰVÉSZ, MŰVÉSZET című írása (*Ma*, VIII [1922] 2/3. 15–16. o.), amely németül is megjelent a *Sturm* tizenötödik, 1924-es évfolyamában, s onnan került a most megjelent kötetbe. Szürrealizmus-vívódásának nem maradt nyoma, ám aligha különbözhetett Kassák vívódásától (REGGELI HARANGSZÓ, in: TISZTASÁG KÖNYVE, 70–75. o.), ahol Kassák Lajos, az író nosztalgikusan szemléli hoszonegy éves szürrealista alteregója, Olgiai Old Ernő fickádozását. Az ifjúnak pusztulnia kell, nem bolondozhat büntetlenül. A könyv utolsózában – hevenyészett fordításomban – így idézik erről Reiter Róbertet: „A kifejezés új módját keresve akkoriban egyaránt izgalmas formanyelvnek éreztük a konstruktivizmust, a szürrealizmust, a Bauhaust vagy a dadaét. Magam mindig közel álltam a szocializmushoz, sőt időnként nagyon közel – a Ma köréhez tartozván ez nem lehet vitás –, és akár Kassák, én is olyan politikai tettek tartom a költészetet, amely a mondanivalójától függetlenül önálló valóságot alkot.” Semmi okunk Reiter vagy Kassák szavahihetőségében kételkedni: ők tényleg úgy gondolták, hogy költészetük politikai tett, ám pártfegyve-

lem nem köti gúzsba. Kiderült, hogy további fejlődésüknek mégiscsak ez szabott határt, hiszen igazán jó szürrealista költeményeket csak Déry és Németh Andor írt, akik tisztas távolból gusztálták a politikát.

A fordítások *minőségét* nem tudom megítélni, ellenben a csodás elem itt is hű maradt Reiterhez. A bevezetőben említett *Ma*-szám (én Kassák Lajosnétól kaptam a magamét) ugyanis tartalmaz egy költeményt Reiter saját fordításában, amiről elfeledkezett, s azt Erika Scharf újra lefordította. A TABALA-DAL-ról van szó (mindkét fordításban: TABALA-LIED), amely magyarul is a *Mában* jelent meg (IX [1924] 3/4. 3. o.). Címe valószínűleg Aleksic Dragan: TABA CIKLON II. című költeményét idézi („ó tabara, ó tabaratum”-formában bekerült Kassák negyvenedik költeményébe is), amely közvetlenül Reiter VÉRTANÚSÁG című költeménye mellett jelent meg (*Ma*, VII [1922] 5/6. 13. o.). Több köze a két költeménynek nincs egymáshoz, mert a TABA CIKLON II. dadaista hangköltemény, míg a TABALA-DAL Déry: A NAGY TEHÉN című költeményét idézi. Hallgassuk meg a két költemény intonációját. Reiter: „Galambfelhő te tiszta mennyei állat, szélapály / himbálja parafateded s te folytonosan úszol / Isten lélekvesztője vagy, rengeteg világosság / s a szerelmesek sóvárgásméze hízeleg néked”. Déry: „mindig fölöttem repül a nagy tehén / éjjel felhőben fénylik és énekel / himbáló tőgye néha előtűnik a ködből // te drágakincs! pipacs! állatka! elérhetetlen szerelmem! / soha nem érinthetem meg rejtélyes szemeidet / csókolj meg / elmúlt a nap a hold és holnap meghalunk” (*Ma*, IX [1923] 1. 3. o.). Mindkét költemény szerkezete már a szürrealizmus felé mutat. Reiter korabeli fordítása mégis inkább az összeszerelő igyekezetről árulkodik: vagyis magyarul – ekkor – előbbre tartott, „jobb költő” volt, mint németül. Nézzük a költemény utolsó három sorát: „az idő kénszínű robaja ez s te meggyulaasz / nyugtalanok vagyunk mint a higany, / világíts világot: gyógyfüvek közé vezetjük méheinket”. Reiter 1925-ben ezt így fordította: „das ist das schwefel-farbene brausen der zeit und du entflammst / unruhig sind wir wie das quecksilber leuchte leuchte / unsere bienen führen wir mitten unter die heilkräuter”. Ugyanez Erika Scharf 1989-es fordításában sokkal puhább, szervezesebb: „das ist der schwefel-farbne Lärm der Zeit, du aber erglühst / ruhelos sind wir wie das Quecksilber / leuchte, oh leuchte: zwischen Heilkräuter führen wir unsere Bienen”.

Váratlan ajándék ez a kötet, de a kiadó még egy másikkal is megajándékozta a magyar irodalmat: Robert Stauffer fordításában Kassák: A LÓ MEGHAL ÉS A MADARAK KIRÖPÜLNEK című nagy költeményének immár második német változatát kapjuk: az első Gáspár Endre korabeli munkája (in: *Ma-Buch* [1923] és *Arion* 16 [1988] 76–87. o.). Ezt a kötetet is Max Blauelich adta ki, s a nagy költeményen kívül tartalmazza Kassák 1–20. számú költeményeit is, Gáspár Endre korabeli fordításában.

Deréky Pál

Reiter Róbert 1989. december 17-én Temesváron meghalt.

CSALÁDI SIVATAG

Sam Shepard: Az elásott gyermek I–II. Drámák
Fordította Göncz Árpád, Révész Mária
Európa, 1989. I. kötet 186 oldal, II. kötet
148 oldal, 55 Ft

1988 decemberében a chicagói Cabaret Voltaire kávéházban működő Oobleck Színház bemutatta a SAM SHEPARD LASSÚ ÉS FÁJDALMAS HALÁLA című produkciót. Ez az előadás nem az író életét és nem is a drámáit játszotta el, hanem ezekkel a színdarabokkal játszott. Az élete delelőjén lévő, nemzedéke legjelentősebb amerikai drámaírójaként számon tartott Shepardnek azokból a családi darabjaiból űzött gúnyt ez az előadás, amelyek most magyarul megjelentek. A nyilvánosság gerjesztette áhítattal és sztárkultusszal szemben a Shepard-darabokra jellemző modor, szemlélet és technika paródiája jelent meg itt. Ez a kánonnal szembeni kritika Sam Shepard pályakezdését idézte.

Erről az indulásról és az író életrajzáról (a magyar kiadás állításával ellentétben) megbízható, részletes adatokkal rendelkezünk, többek között Don Shewey 1985-ös monográfiájának köszönhetően. Az 1943-ban III. Samuel Shepard Rogersként anyakönyvezett (és a családban Steve-nek hívott) fiú 1964-ig a Steve Rogers nevet használta. Ekkor, első bemutatója, a COWBOYOK idején vette fel a –

bűnügyi rovatok olvasói számára ismerősen csengő – Sam Shepard nevet. Még 1975-ben is, egy San Franciscó-i bemutatója kapcsán, olyan olvasói levél érkezett az egyik helyi laphoz, amelyik méltatta, hogy a felesége meggyilkolásáért életfogytiglanra ítélte Sam Shepard doktor A BÜN FOGA című darabjával újra hasznos tagjává vált a társadalomnak.

Az Off-Off-Broadway alternatív és innovatív színházi csoportjaival (a *Living Theatre*, az *Open Theatre*, a *Performance Group* és a *La Mama* körében) töltött évtized volt Shepard legtermékenyebb írói korszaka. 1972-ben kezdődő hároméves londoni tartózkodásáig huszonhárom jegyzett darab fémjelzi ezt az időszakot, melyek közül a legtöbb színpadra is került. Ám lehet, hogy a jegyzett darabok csak a jéghegy csúcsát jelentik, mert az író egyik akkori élettársa szerint Shepard egy bőröndre való drámakéziratot bízott rá, amit még senki sem olvasott. A rock-kultúra, a képzőművészet, a film, a színházi kísérletek hatása érvényesült első korszakának darabjain. Írói pályájának fordulata a hetvenes évek derekán következett be, amikor családi drámáival csatlakozott az O'Neill–Miller–Williams–Albee vonulathoz, és újabb műveiben az amerikai álom elvesztését és a nemzedéki elidegenedést fogalmazta meg. Az ifjúkori művek kollázsait, jellemeket kiiktató, jelöletlen idézetekkel teletűzdelt színjátékszövegeit a drámaiság konvenciója elleni lázadás jellemezte. Ezek a jegyek a hetvenes évek végére fokozatosan eltűntek. És noha a Broadway ekkor sem fogadta be, ez idő tájt vált a kritika szerint nemzedéke legjelentősebb drámaírójává.

Ezt a minősítést családi darabjaival érdemelte ki. AZ ELÁSOTT GYERMEK című kötet ezekből a művekből válogat. AZ ÉHEZŐ OSZTÁLY ÁTKA (1976, itteni címe: AZ AZ ÁTKOZOTT ÉHEZÉS), AZ ELÁSOTT GYERMEK (1978) és a VALÓDI VADNYUGAT (1980, itteni címe: HAMISÍTTATLAN VADNYUGAT) című darabjait Shepard családi trilógiának nevezte, amihez – az előbbi művek valamennyi lényeges elemét és motívumát felvonultató – A SZERELEM BOLONDJA (1983, itt: egybeírva) mint egy tetralógia negyedik tagja társul. A négy mű a korábbi darabok tartalmi jegyeiből annyit őriz, hogy itt is bizonytalan egzisztenciák, marginális alakok szerepelnek a színpadon, ám a megformálás már kerüli a meghökkentést és a szerte-